

UNIVERZITET U SARAJEVU - FILOZOFSKI FAKULTET
KATEDRA ZA HISTORIJU UMJETNOSTI

ZAVRŠNI RAD

Nišani Kaknja: ogledna studija

Mentor: prof. dr. Haris Dervišević

Student: Elma Džigal

Juli, 2024.

UNIVERSITY OF SARAJEVO - FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF ART HISTORY

MASTER'S THESIS

Tombstones of Kakanj: Preliminary Research

Mentor: prof. dr. Haris Dervišević

Student: Elma Džigal

July, 2024.

SAŽETAK

Iako je Bosna i Hercegovina dugi niz godina bila periferija Osmanskog Carstva, to nije spriječilo razvoj urbanih područja u različitim aspektima kao što su graditeljstvo, trgovina i zanati. Jačanjem ovih segmenata, također su se razvijali i drugi aspekti društva. Jedan od tih aspekata bio je razvoj nadgrobnih spomenika, poznatih kao nišani. Kada je stanovništvo prihvatilo islam kao vjeru, počela je praksa označavanja grobnih mjesta nišanima. Prve forme nišana zadržavale su utjecaj prethodnih nadgrobnih spomenika – stećaka. Iako su na početku nišani zadržavali neke tradicionalne elemente koji nisu bili u skladu sa islamom, poput prikaza ptica, ruku i drugih elemenata karakterističnih za stećke, dugotrajna vladavina Osmanskog Carstva dovela je do prihvatanja novih tradicija i obogaćivanja kulture stanovništva. Kao rezultat toga, nišani su postali značajan dio kulturne baštine Bosne i Hercegovine, predstavljajući neprocjenjiva umjetnička djela kroz svoje tehnike izrade, dekoracije i kaligrafiju. Ovaj rad detaljno analizira nišane, specifične nadgrobne spomenike pronađene u općini Kakanj. Fokus je stavljen na kulturno – historijski kontekst, umjetničke karakteristike i društveni značaj ovih spomenika, prikazujući njihovu vrijednost kroz različite lokalitete. Rad naglašava važnost nišana kao jedinstvene forme nadgrobnih spomenika na prostoru bivšeg Osmanskog Carstva, s posebnim osvrtom na Kakanj. Nišani na ovom području bogati su dekoracijom, uključujući motive sablji i sjekira, što ukazuje na vojni ili plemićki status pokojnika. Umjetnička dimenzija nišana očituje se kroz njihovu preciznu izradu i duboku simboliku.

Ključne riječi: Kakanj, nišani, nadgrobni spomenici, osmanski period, mezarje

SUMMARY

Although Bosnia and Herzegovina was on the periphery of the Ottoman Empire for many years, this did not hinder the development of urban areas in various aspects such as construction, trade, and crafts. With the strengthening of these segments, other elements of society also developed. One of these aspects was the development of tombstones known as nişans. When the population adopted Islam as their religion, the practice of marking graves with nişans began. The earliest forms of nişans retained the influence of previous tombstones – stećaks. Although initially, nişans retained some traditional elements that were not consistent with Islam, such as depictions of birds, hands, and other elements characteristic of stećaks, the long-lasting rule of the Ottoman Empire led to the adoption of new traditions and the enrichment of the population's culture. As a result, nişans became a significant part of the cultural heritage of Bosnia and Herzegovina, representing invaluable works of art through their craftsmanship, decoration, and calligraphy. This paper analyzes the nişans, specific tombstones found in the municipality of Kakanj. The focus is placed on these monuments, their artistic characteristics, and social significance, demonstrating their value across various localities. The paper emphasizes the importance of nişans as a unique form of tombstone in the former Ottoman Empire, particularly concerning Kakanj. The nişans in this area of Kakanj feature rich decorations, including motifs of sabres and axes, indicating the military or noble status of the deceased. The artistic dimension of nişans is evident through their precise craftsmanship and deep symbolism.

Keywords: Kakanj, nişans, tombstones, Ottoman period, cemetery

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	3
SUMMARY	4
UVOD.....	6
OSVRT NA SREDNJOVJEKOVNE NADGROBNE SPOMENIKE KAKNJA	8
UMJETNOST I TIPOLOGIJA NIŠANA.....	12
NIŠANI IZ DONJIH LUČANA.....	14
NIŠANI NA KARAULI	17
NIŠANI U TIČIĆIMA NA LOKALITETU BANJA	24
NIŠANI GROCA I RIBNICE	27
NIŠANI MRAMOR	30
NIŠANI MIOČI.....	35
Lokalitet Turbe	35
Lokalitet Ponici.....	35
Lokalitet Čista	40
NIŠANI POPRŽENA GORA.....	43
NIŠANI IZ KRALJEVE SUTJESKE	49
NIŠANI IZ RIČICE.....	51
UMJETNOST I SIMBOLIKA NA NIŠANIMA.....	53
ZAKLJUČAK	57
POPIS VIZUALNE GRAĐE	59
KARTE.....	59
SLIKE.....	59
LITERATURA	61

UVOD

Dolazak Osmanskog carstva i njegova vlast nad srednjovjekovnim Bosanskim Kraljevstvom donijeli su sa sobom duboke promjene u životima lokalnog stanovništva, uvodeći novu kulturu i umjetnost. Osmanska era označila je početak razvoja islamske umjetnosti u Bosni i Hercegovini, koja je istaknula svoju ljepotu kroz arhitekturu, kaligrafiju, slikarstvo i dekorativnu umjetnost. Islamska umjetnost Bosne i Hercegovine, s bogatim geometrijskim, biljnim i floralnim motivima, postala je neizostavan dio svjetske umjetničke scene. U okviru te umjetnosti nalazi se i nadgrobni spomenik poznat kao nišan, koji je postao prisutan na prostoru Bosne od 15. stoljeća. Nekropole s nišanima postale su uobičajene na cijelom području Bosne i Hercegovine, uključujući i područje današnje općine Kakanj.

Koncept ovog istraživanja fokusiran je na istraživanje značaja nišana, s naglaskom na njihove dekorativne elemente. Rad počinje kratkim historijskim pregledom Kaknja, stećaka i nišana uopće. Glavni dio istraživanja usmjeren je na nišane Kaknja, analizirajući njihovu tipologiju, formu, kaligrafiju i dekoracije, kao i simboliku sadržanu na njima. U posljednjem poglavlju dodatno je istaknut umjetnički aspekt nišana kroz tumačenje pojedinih motiva. Kako je riječ o oglednoj studiji nišana Kaknja, u radu neće biti razmatrani svi nišani općine. Razlog tome je nedostatak ranijih istraživanja i naučnih radova posvećenih ovoj temi. Vremenska ograničenost, ali i veliki prostor kojeg općina zauzima onemogućili su u opsežnije istraživanje. Metodologija obuhvata terenska istraživanja i korištenje historijskih izvora relevantnih za temu, kako šire tako i uže. Analizirajući groblja, natpise i dekoracije na nišanima, njihovu tipologiju, pokušao se razumjeti kontekst u kojem su nišani nastajali. Također, razmatrala su se i turbeta uz mezaristane u Kaknju zbog njihove povezanosti s nadgrobniim spomenicima.

U našoj stručnoj literaturi nedostaje sveobuhvatno izučavanje bosanskih nišana, a ovim magistarskim radom se, prije svega, želi istaknuti samo jedan mali segment bogate kulturne baštine kojoj nije posvećena dovoljna pažnja. Nadgrobni spomenici koji će se analizirati su nišani pronađeni na sljedećim mjestima: Donji Lučani, Tičići, Mioči, Karaula, Groce i Ribnica, Mramor, Ričica, Kraljeva Sutjeska i Popržena Gora. Analiza nišana u navedenim mjestima bila je usmjerena na njihovu visinu, oblik, obim turbana, natpis, dekoracije i tehniku izrade. Rad je zasnovan na terenskom radu, ubiciranjem grobalja, evidentiranjem broja nišana, mjerenjem nišana, utvrđivanjem orijentacije nišana, fotografisanjem nekropola i pojedinih nišana, potom opisom

trenutnog stanja, te prepoznavanjem motiva i natpisa na nišanima. Kako se turbeta nalaze u neposrednoj blizini nekropola nišana ili uz same nišane, ona nisu mogla biti izostavljena. Pored toga, turbeta s nišanima tvore jedinstven sakralni prostor. Stoga, cilj ovog rada nije dati konačne analize, već proširiti znanje i potaknuti buduće studije o ovoj temi.

OSVRT NA SREDNJOVJEKOVNE NADGROBNE SPOMENIKE KAKNJA

Kakanj se nalazi u srednjoj Bosni na obalama rijeke Zgošće. Historija Kakanja može se pratiti od prvih tragova ljudskog djelovanja pa sve do danas, što potvrđuju arheološki nalazi i historijski izvori iz različitih vremenskih perioda. Prvi put se spominje u povelji kralja Stjepana Dabiše, 15. aprila 1392. godine, u kojoj se navodi da kralj vojvodi Hrvoju Vukčiću daruje selo Kakanj u župi Trstivnici kao zasluge za borbu protiv Osmanlija.¹ Spomenuti, ali i drugi izvori, pokazuju da se područje Kakanja većinski nalazilo u okviru srednjovjekovne župe Trstivnice (Karta 1), koja je smještena u porječju Bosne te uz slivove manjih rijeka Trstionice, Zgošće i Ribnice, gdje su se nalazila najznačajnija mjesta Bosanskog kraljevstva, to jeste Kraljeva Sutjeska i Bobovac koja su bila stolna mjesta bosanskih vladara.

Jedno od kulturnih specifičnosti srednjovjekovne Bosne jesu nadgrobni spomenici stećci, a na teritoriji Kakanja evidentirano je više nekropola sa stećcima. Jednostavno rečeno, stećci su nadgrobni spomenici koji se vežu za prostor koji je kulturološki gravitirao području srednjovjekovne bosanske države. Danas je općeprihvaćen termin stećak, premda se na samim stećcima i u tradiciji nailazi na drugačije nazive poput: *bilig, kam, kuća, zlamen i vječiti dom, mašet*,² *grčko groblje, mramorje, svatovsko groblje, kaursko groblje i divsko groblje*.³ Osnovni podaci o nekropolama stećaka na području Kakanja nalaze se, uglavnom, u radovima Šefika Bešlagića, Muhameda Kreševljakovića i u trećem tomu Arheološkog leksikona Bosne i Hercegovine. U sklopu projekta *Popis stećaka na području općine Kakanj*, koji je trajao nekoliko mjeseci 2017. godine, na području općine Kakanj sprovedeno je popisivanje nekropola stećaka. Iako popis još uvijek nije objavljen, prema izvještaju Javne ustanove Kulturno – sportski centar Kakanj, nekropole s najvećim brojem stećaka su Jesikovina u mjestu Nažbilj sa 47 stećaka i Bijeli greb u mjestu Ričica sa 43 stećka. Jedna od poznatijih nekropola općine Kakanj jeste lokalitet Crkvina gdje se nalazio najljepše izrađeni stećak u obliku sljemenjaka s postoljem. Prema istom izvještaju, ali i uvidom u teren na području općine Kakanj zastupljeni su skoro svi oblici stećaka.

¹ Filipović (2016), *Bosansko kraljevstvo*, 318.

² Pojam je vezan s turskom riječi koja označava grob junaka ili mučenika poginulog za vjeru.

³ Bujak (2018), *Stećkopedija – Kameno blago stare bosanske države*, 43.



Karta 1: Prikaz najstarijih župa sa usporedbom današnjih granica općine Kakanj (označena žutom linijom)

Sredinom 15. stoljeća s pojavom Osmanlija na području današnje Bosne i Hercegovine počinje se javljati novi oblik nadgrobno spomenika – nišan. Porijeklo riječi „nišan“ dolazi iz perzijskog jezika, a znači meta, biljeg, znak, znamenje.⁴ Obilježavanje groba pokojnika vrši se uglavnom s dva kamena nišana – *bašlukom* koji se nalazi iznad glave, i *ajaklukom* koji se nalazi iznad nogu preminulog.⁵

Prvi nišani izrađivani su po uzoru na stećke,⁶ a period prelaska stećka u nišan predstavlja naročit kulturološki fenomen Bosne i Hercegovine. Nihad Klinčević navodi da se razvoj nišana može podijeliti u dva perioda.⁷ Tokom prve, tj. rane faze nišana, očigledni su utjecaji srednjovjekovnih nadgrobni spomenika,⁸ što se primijeti na sličnim motivima koji su zastupljeni na stećcima, natpisima ispisanim bosančicom, te velikim dimenzijama nišana. Druga faza izrade nišana predstavlja period od 17. stoljeća, gdje se počinju javljati natpisi na arapskom jeziku.⁹ Također, nišani se mogu podijeliti i prema spolu na muške, ženske i dječje.¹⁰

Vjerujući da se umijeće i majstorstvo klesanja prenosilo s oca na sina, čini se interesantan podatak kojeg navodi Mehmed Mujezinović prema kojem je 1528. godine klesar Mahmut, sin Vukmanova, živio i radio u Sagra hadži Alijinoj mahali u Sarajevu.¹¹ Obzirom da nije bilo moguće pristupiti spomenutom defteru u kojem se nalazi prethodni podatak, a vjerujući navodima Mujezinovića, hipotetički će se zaključiti da bosansko srednjovjekovno klesarstvo nastavlja svoj razvojni put tokom osmanskog razdoblja. Klesarski zanat potvrđuje se i ulicom klesara u Sarajevu, a riječ je (vjerovatno) o Tahčića sokaku, ulici koja je naziv dobila po taščijama, tj. klesarima. Ulica se spajala sa ulicama Kovači i Safvet–bega Bašagića, a na spoju ove dvije ulice nalazi se otvoreni plato, gdje su taščije najvjerovatnije izlagale svoje proizvode.

⁴ Bešlagić (1978), *Nišani 15. i 16. vijeka u Bosni i Hercegovini*, 11; Klinčević (2021), *Nišani u Bosni i Hercegovini*, 11.

⁵ Aladžuz (2019), *Stari bosanski nišani općine Hadžići*, 14.

⁶ Pojam fenomen vezan je za stećke u smislu njihove rasprostranjenosti, oblika, motiva i natpisa. Također, isti termin može se koristiti i u svojstvu opisivanja bosanskih nišana upravo zbog njihove rasprostranjenosti, oblika, motiva, natpisa i nišana koji su nastali kao produkt dugogodišnjeg srednjovjekovnog klesarstva te iznjedrili tip nišana koji svjedoči o srednjovjekovnoj bosanskoj i osmanskoj tradiciji.

⁷ Klinčević (2021), *Nišani u Bosni i Hercegovini*, 11-12.

⁸ Isto, 13.

⁹ Isto, 41.

¹⁰ Isto, 44.

¹¹ Mujezinović (1974), *Islamska epigrafika u BiH – knjiga 1*, 13; Bešlagić (1978), *Nišani 15. i 16. vijeka u Bosni i Hercegovini*, 77.

U izradi nišana ulagao se ogroman trud, a moguće da je u njegovom oblikovanju učestvovalo više majstora i umjetnika, poput kaligrafa i klesara. Na društveni status preminulog ukazivao je oblik i dekoracija nišana. Bogata dekoracija i naročito lijepog ispisan tarih, mezari osoba većeg društvenog statusa znali su sadržavati i santrač – okvir oko groba. Nišani onih na nižoj društvenoj hijerarhiji bili su manji i kraćih epitafa, često bez ornamenata i lošije klesarske izrade. Razlika u kvaliteti izrade nišana ukazuje da su postojali klesari s više i manje umijeća. Shodno tome, kvalitetniji i preciznije isklesani nišan s dekorativnim elementima i natpisom bili su zasigurno skuplji. Zbog toga su takav nišan mogle priuštiti bogatiji, poput uglednih begova i aga, uleme, trgovaca i zanatlija. Turban s gužvama i prevojem označava da je pokojnik za života bio ugledna osoba, vjerovatno trgovac, dok je nišan bez prevoja pripadao zanatliji.¹² Pored esnafskih i nišana uglednih osoba, prepoznaju se nadgrobnici paša, begova, aga, derviša, uleme, hadžija i drugih. Iako su historijska vrela škrta po pitanju klesara osmanskog perioda u Bosni i Hercegovini, navedeni podatak o sarajevskim taščijama upućuje na pretpostavku da su i u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine djelovali klesari. Postojanje klesarskih radionica i samog zanata potvrđuju njihova djela, među kojima se ubrajaju i nišani Kaknja.

Do danas se niti jedan autor nije bavio nišanima Kaknja u užem istraživanju, iako se na području ove općine nalaze nišani iz osmanskog perioda. Činjenica da je najljepši stećak sljemenjak pronađen u Kaknju potvrđuje hipotezu da su tokom srednjeg vijeka ovdje djelovali vrsni klesari. Izrade naročito lijepih nadgrobnih spomenika nastavlja se tokom osmanskog perioda, jer svaki nišan za sebe predstavlja jedinstveno umjetničko djelo koje se ogleda u promišljenoj izradi, materijalu, dekoraciji i natpisu.

¹² Klinčević (2021), *Nišani u Bosni i Hercegovini*, 87-88.

UMJETNOST I TIPOLOGIJA NIŠANA

O tipologiji nišana pisali su brojni autori, a možda najbolje sročenu tipologiju prikazanu na jednom mjestu pružaju radovi autora Nihada Kličevića i Vahida Alađuza.¹³ Osnovnu tipologiju nišana čine tri grupe, odnosno nišane možemo podijeliti na muške, ženske i dječje.¹⁴ Svaki od ovih nišana ima i svoje osnovne dijelove, koje čine: glava, vrat, stan i donji dio.¹⁵

Tipologija nišana odražava različite kulturne utjecaje i društvene promjene kroz stoljeća. Tokom gotovo cijelog osmanskog perioda muški nišani izrađivani su skoro u nepromijenjenom obliku. U većini slučajeva, to su bile četverougone ili osmougone prizme koje su se sužavale u tanji vrat, završavajući turbanom, a kasnije fesom.¹⁶ Ženski nišani su izrađivani u obliku stele. Djevojački nišani naročito su se razlikovali – što je primjetno ženskom ili bogato ukrašenom kapom na nišanu.¹⁷ Što se tiče dječjih nišana, oni su više zrcalili društveni status roditelja djeteta, pa tako su bili ukrašeni turbanima s ulemanskim ili hadžijskim obilježjima.¹⁸ U suštini, osnovna forma dječjeg nišana je slična muškom ili ženskom nišanu, zavisno od spola djeteta.¹⁹

No, nišani nisu samo nadgrobnici, već i umjetnička djela koja svjedoče o bogatstvu islamske kulture i tradicije na ovim prostorima. Kada je riječ o umjetnosti, mnogobrojni autori su bili zatečeni njihovim ukrasima - figuralnim i nefiguralnim motivima,²⁰ koje su se povezivali s društvenim statusom i uvjerenjima pokojnika.²¹

Nišani su više od običnih nadgrobnih spomenika – oni su umjetnička djela koja ujedinjuju klesarske, arhitektonske, kaligrafske i dekorativne elemente. Njihova ljepota se ogleda u bogatoj ornamentici, kaligrafskim natpisima, te simboli. Bosanski nišani imaju određene specifičnosti koje ih odvajaju od nišana u drugim dijelovima Osmanskog carstva. To se najbolje uočava u bogatstvu dekorativnih elemenata. Pregledom literature, ali i terenskim obilascima lokaliteta uočeno je da ženski nišani imaju veću prisutnost floralnih motiva. Nišani iz harema Careve džamije

¹³ Alađuz (2019), *Stari bosanski nišani općine Hadžići*; Klinčević (2021), *Nišani u Bosni i Hercegovini*.

¹⁴ Klinčević (2021), *Nišani u Bosni i Hercegovini*, 44.

¹⁵ Alađuz (2019), *Stari bosanski nišani općine Hadžići*, 17; Klinčević (2021), *Nišani u Bosni i Hercegovini*, 44.

¹⁶ Alađuz (2019), *Stari bosanski nišani općine Hadžići*, 19; Klinčević (2021), *Nišani u Bosni i Hercegovini*, 45.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Klinčević (2021), *Nišani u Bosni i Hercegovini*, 48.

¹⁹ Isto.

²⁰ Bešlagić (1978), *Nišani 15. i 16. vijeka u Bosni i Hercegovini*.

²¹ Klinčević (2021), *Nišani u Bosni i Hercegovini*, 51-57.

u Sarajevu koji su ukrašeni stiliziranim predstavama cvijeća,²² nesumnjivo su svjedoci utjecaja baroka na nišanima (bogato su ukrašeni floralnom ornamentikom i detaljima, poput cvijeća, lišća itd.). Smatrajući da je umjetnički aspekt nišana često zanemaren, ovim radom nastojati će se potaknuti upravo to pitanje.

²² Klinčević (2021), *Nišani u Bosni i Hercegovini*, 57.

NIŠANI IZ DONJIH LUČANA

Zapadno od Kaknja, na magistralnom putu ka Zenici nalazi se selo Donji Lučani. Nedaleko od sela je čvorište Bilješevo i naplatne kućice za autoput, u čijoj blizini je smještena nekropola nišana obraslih u gustu šumu. Postojanje nišana u Donjim Lučanima zabilježio je Muhamed Kreševljaković 1983. godine,²³ koji navodi postojanje dva nišana s motivom rozete. Oba nišana su visoka i karakterističnog oblika za muške nišane.²⁴ Veći nišana je visok 2,85 metra, a drugi 1,85 metra.²⁵ Kod višeg nišana rozeta je isklesana u dvije kružnice, dok je kod nižeg u jednoj.²⁶ Zbog navedenih nišana Kreševljaković je mezarje okarakterisao kao staro, pretpostavljajući da se u njega sahranjivalo lokalno stanovništvo koje je neposredno po osvajanju Bosne prešlo na islam.²⁷

Osim dva nišana koje navodi Kreševljaković, istraživanjem se utvrdilo postojanje još dva nišana sličnih dimenzija kao prethodni, a koje Muhamed Kreševljaković ne spominje. Njihova forma govori da jedan pripada ženi, a drugi muškarcu. Ženski nišan je bez tariha, odnosno natpisa i nije ukrašen. Muški nišan je u lošem stanju (Slika 2), nakošen ka tlu, napuknutog turbana, prekriven mahovinom te obrastao šibljem. Po formi turbana zaključuje se da pripada uglednoj osobi. Visina novotkrivenog, tj. trećeg muškog nišana, iznosi 2 metra.

Radi lakše analize, nišane koje je prvi evidentirao Kreševljaković imenovati ćemo kao nišan I i nišan II. Nišan I (Slika 1), zanimljiv je zbog dobre očuvanosti, iako se nalazi na zapuštenoj lokaciji. Njegova visina iznosi 2,75 metra, što je za 10 centimetara manje u odnosu na visinu koju zapisuje Kreševljaković. To se može tumačiti slijeganja tla i utonućem nišana tokom perioda od 40 godina.²⁸ Pored uzglavnog nišana mezar sadržava i ajakluk, kao i kameni santrač. Na nišanu je precizno isklesana šestolisna rozeta (Slika 3), koja je smještena u dvije kružnice. Šestolisna rozeta vjerovatno sadrži simboliku broja 6²⁹ – kružnica ima vrijednost 360, što je broj solarnih dana, a rozeta smještena u nju tvori šest tačaka koje formiraju heksagon, najidealniji princip nastajanja u

²³ Kreševljaković (1983), *Evidencija nepokretnih spomenika kulture na području opštine Kakanj*, br. 229.

²⁴ Nišane koje navodi Kreševljaković zbog preglednosti biti će označeni rimskim brojevima I i II, i to na način da broj jedan predstavlja viši, a broj dva niži nišan.

²⁵ Kreševljaković (1983), *Evidencija nepokretnih spomenika kulture na području opštine Kakanj*, br. 229.

²⁶ Isto.

²⁷ Isto.

²⁸ Prvi zabilježeni podatak o visini nišana zabilježio je Kreševljaković (1983).

²⁹ Teparić (2019), *Osvrt na moguća tumačenja simbola s Hasan-dedeovog turbeta i nekih okolnih spomenika*, 166-170.

prirodi.³⁰ Motiv rozete se može tumačiti kao simbola „džula“, tj. ukrasa koja se nalazi na vrhu derviških kapa, pa bi hipotetički ovaj nišan pripadao sljedbeniku tesavvufa.

Nišan II nema turban, odnosno glavu. U blizini tijela nišana nije uočen turban, kao ni u njegovoj bližoj okolini. Može se pretpostaviti da je namjerno oskrnavljen, obzirom da na ostatku nadgrobnika nisu uočena druga oštećenja. Danas, visina nišana bez turbana iznosi 1,90 metra. Na ovom nišanu primjetna je također rozeta, upisana u samo jednu kružnicu.

Terenskim radom utvrđeno da je nekada nekropola Donji Lučani brojala veći broj nišana, ali je ugrožena uslijed neodržavanja (Slika 4). Pored navedenih nišana, uočeno je u mahovini i šipražju desetak drugih nišana. Okvirna datacija nekropole prema zatečenim nišanima može se svrstati u 17. i 18. stoljeće.

³⁰ Teparić (2019), *Osvrt na moguća tumačenja simbola s Hasan-dedeovog turbeta i nekih okolnih spomenika*, 166-170.



Slika 1: Nišan I



Slika 2: Muški nišan ugledne osobe



Slika 3: Prikaz rozete smještene u dvije kružnice



Slika 4: Zatečeno stanje nekropole nišana

NIŠANI NA KARAULI

Iz pravca Kaknja ka Donjem Kaknju nalazi se manje mjesto Karaula, kojem do sada nije ukazivan veći interes. Jedini lokalitet koji je istražen pripada antičkom periodu, tačnije naselju koje je Veljko Paškvalin zapisao u Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine (Tom III).³¹ Važno je napomenuti da se antička cesta ka Zenici pružala kroz Karaulu,³² koja je preko naselja Tičići prolazila dalje. Ovime se potvrđuje važnost, ne samo Karaule, već čitavog područja Kaknja koje je od prahistorijskog perioda do danas bilo značajno čvorište puteva.

Na području Karaule nalazi se lokalitet Tekija, o kojem se ne zna mnogo. Muhamed Kreševljaković je tokom evidencije spomenika općine Kakanj zabilježio mjesto pod rednim brojem 196,³³ a opisao ga je u svega tri rečenice. Zabilježio je da se na lokalitetu nalazi nekoliko velikih nišana i jedan šejhovski s izrađenom rukom u reljefu.³⁴ Zanimljivo je da istraživači nisu ovom lokalitetu dali veću pažnju.

Vođeni željom da se obnovi tradicija sufizma na ovom lokalitetu, Medžlis islamske zajednice Kakanj započeo je obnovu tekije 2022. godine. Prema podacima koje je medijima iznio tadašnji glavni kakanjski imam Sulejman ef. Čeliković, tekiju je podigao Dane Halil na svojoj zemlji u 15. stoljeću.³⁵ Danas se tekija obnavlja na lokalitetu za koji se pretpostavlja da je postojao prije više od 500 godina. Članovi Medžlisa su novinarima otkrili da su u jednom osmanskom dokumentu iz 1604. godine pronašli podatak da je tekija bila smještena kod pazara na vakufu Njive.³⁶ Nažalost drugih podataka o postojanju tekije kao i groblja u sklopu nje nema.

U neposrednoj blizini današnje tekije, koja se još uvijek gradi, nalazi se mezarje s nišanima. Nekropola broji oko 18 nišana, ali tačan broj nije moguće ustanoviti jer su mnogi utonuli u zemlju. Može se pretpostaviti da je mezarje nekada bilo veće nego danas. Od zatečenih nišana izdvaja se nekoliko veoma zanimljivih, a to su: esnafski nišan, nišan neke ugledne osobe i derviški nišan.

³¹ Paškvalin (1988), *Gromile*, 20.

³² Kreševljaković (1983), *Evidencija nepokretnih spomenika kulture na području opštine Kakanj*, br. 194.

³³ Isto., br. 196.

³⁴ Isto.

³⁵ *U Kaknju se iznova gradi tekija koja je postojala prije skoro 500 godina*, <https://www.klix.ba/vijesti/bih/u-kaknju-se-iznova-gradi-tekija-koja-je-postojala-prije-skoro-500-godina/220520070> (pristupljeno: 15. 10. 2023.)

³⁶ Isto.

Pojednostavljeno kazano, sufizam ili tesavvuf je put potpune predanosti Bogu, put ljubavi i put znanja.³⁷ Tesavvuf je put na kojem se derviši približavaju Bogu, vjerujući da cjelokupna zbilja dolazi jedino od Boga.³⁸ Za sufizam se veže i riječ tarikat, koja u prijevodu znači put, podrazumijevajući pod tim put spoznaje. Tarikat također znači i pravce u sufizmu koji su dobili naziv po svojim utemeljiteljima. No, riječ tarikat ne znači ništa drugo do škole koje su dobile nazive po svojim osnivačima.

Prisustvo derviša i sufizma u Bosni i Hercegovini se bilježi i prije zvaničnog dolaska Osmanlija 1463. godine, dok su šejhovi i derviški prvaci tokom osmanskog perioda u Bosni i Hercegovini bili među najobrazovanijim i najučenijim. Svjedoci njihovog prisustva pokazuju derviški nišani, koji se svojim oblikom izdvajaju od drugih. U zavisnosti kojem tarikatu je derviš pripadao, nišan je imao poseban oblik i ukrase. Primarno obilježje derviškog nišana ogleđa se u obliku turbana. Kod nišana derviških šejhova to je *tadž* (vrsta kape koju nose šejhovi), odnosno nošnja ili kapa koju je derviš za života nosio.³⁹ Svaki od spomenutih derviških tarikata ima sebi svojstvenu kapu, što je utjecalo da i nišani svakog tarikata budu drugačiji. O postojanju više tipova derviških nišana pisao je i Mehmed Mujezinović koji kaže da postoje više varijanti derviških nišana „[...] s obzirom na to kojem derviškom redu je pokojnik pripadao. Spomenici šejhova i derviša mevlevijskog reda karakteristični su po turbanu sa nekoliko horizontalnih prevoja, preko kojih opet ide jedan ili više uzdužnih prevoja. Nišani pripadnika nakšibendijskog reda su poput čunja, pri čijem dnu je jače istaknut horizontalni prevoj, a nišani kaderija su također sa oprugama koje idu od vrha prema donjem dijelu čunja“.⁴⁰

Na desnoj strani od današnje zgrade tekije nalazi se derviški nišan (Slika 5), čiji je turban oblikovan konusno, s naglašenim vratom i tijelom kvadra. Oblik turbana kazuje da je riječ tu sahranjen derviš nakšibendija. Nišan se ističe naročito zanimljivim ukrasima. Na tijelu nišana vidljiv je motiv ruke (Slika 6), koji se može tumačiti na nekoliko načina. Prvo tumačenje usmjereno je na povezivanju umjetnosti nišana s umjetnosti stećaka, shvaćajući ih kao prirodan kontinuitet – klesari stećaka svoje umijeće izrade i dekoracije stećaka prenijeli su na nišane. Drugi način razumijevanja motiva ruke na ovom derviškom nišanu je u kontekstu derviške tradicije, pa

³⁷ Džerrahi (1999), *Mudrost sufija*, 11.

³⁸ Isto.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Mujezinović (1974), *Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini – knjiga I*, 15.

se motiv ruke može povezati s derviškim pozdravom. Derviši vjeruju da je jedini način nekoga zaista upoznati je povezivanje na nivou duše, što je razlog praktikovanja naročitog pozdrava koji se ogleda u nekoliko faza: ^{a)}prilazak jedno drugom, gledanjem u oči raširenih ruku, ^{b)}međusobno dodirivanje dlanova, dok i dalje gledaju jedno drugome u oči, ^{c)}podizanje i držanje ruku za 90°, dodirivanjem dlanova, a oči se potom zatvaraju, ^{d)}međusobno prave trougao s palčevima i kažiprstima, a potom slijedi “pogled u oči Boga”, ^{e)}desna ruka hvata lijevu ruku partnera držeći se uz srce, ^{f)}slijedi zagrljaj, srce k srcu, s desnom rukom koja prelazi preko lijevog ramena partnera i lijevom rukom oko leđa.⁴¹



Slika 5: Derviški nišan

⁴¹ *The Sufi Greeting*, https://shirleytwofeathers.com/The_Blog/towardtheone/the-sufi-greeting/ (pristupljeno: 22. 12. 2023.)

Postoji još jedno moguće čitanje. Motiv ruke na nišanu se uspoređuje s derviškim plesom „sema“, koji predstavlja zikr (veličanje) Boga. Ples započinje tako što derviš ima prekrizene ruke na prsima, a potom se počinju okretati na jednom mjestu s desna na lijevo u smjeru srca. Zatim širi ruke tako da je desna ruka biva podignuta ka nebu spremna da primi Božiji blagoslov, a lijeva ka zemlji kao simbol darivanja. Raširene ruke derviša simbolizuju i derviški zagrljaj ljubavi. Značajno je spomenuti da i kapa koju nosi sufija tokom „sema“ označava grobni kamen iznad materijalnih užitaka, što je u biti svojevrsan nadgrobni spomenik egu.



Slika 6: Prikaz motiva ruke na derviškom nišanu

Moglo bi se zaključiti da motiv ruke na nišanu kod tekije na Karauli simbolizira derviški pozdrav ili derviški ples. Obzirom da je na nišanu vidljiva samo jedna ruka, vrlo vjerovatno da se druga ruka na nišanu nalazi ispod površine zemlje, jer je vremenom nišan utonuo u zemlju. Kako je riječ o svojevrsnom zagrljaju motiv ove jedne ruke (Slika 5) „obgrljuje“ obje strane nišana. Zbog fine klesarske izrade derviški nišan na Karauli moguće je datirati u period 16. ili 17. stoljeća.

Jedan je od nišana koji se ističe na mezarju na Karauli je (najvjerovatnije) esnafski nišan (Slika 7), iako je u odnosu na ostale nišane njegova klesarska izrada skromnija. Oblik ovog nišana sličan je nišanima trgovaca, koji su isklesani u gužvu i „bez prevoja preko turbana“.⁴² Iz razloga što se oblik ovog nišana tipološki pridružuje grupi esnafskih nišana,⁴³ vjerujem da je preminuli bio zanatlija. Nažalost, ovaj nišan nema dodatni ukras koji bi pomogao odgovoriti na pitanje kojem esnafu je zanatlija pripadao.



Slika 7: Esnafski nišan

⁴² Klinčević (2021), *Nišani u Bosni i Hercegovini*, 88.

⁴³ Esnaf označava zanatsko udruženje, vidi više u: Kreševljaković (1958), *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, 47.

Pored navedena dva nišana, na lokalitetu je evidentiran jedan ženski i nekoliko nišana trgovaca. U literaturi se nišani trgovaca nazivaju i nišanima uglednih osoba, koji se od esnafskih nišana razlikuju po tome što imaju prevoj preko gužve. Na ovoj nekropoli nalazi se šest takvih nišana. Dva nišana (Slika 8 i 9) plijene pažnju zbog većeg turbana promjera oko 30 centimetara. Oba nišana su utonula u zemlju, ali je još uvijek vidljiva lijepa klesarska izrada. Analizom izgleda nišana, kao i analizom klesarske izrade ovi nišani se datiraju u 16. ili 17. stoljeće.



Slika 8: Nišan trgovca ili ugledne osobe



Slika 9: Nišan trgovca ili ugledne osobe

NIŠANI U TIČIĆIMA NA LOKALITETU BANJA

Mjesto Tičići kod Kaknja je bogato kulturno – historijskim spomenicima, a lokalitet Banja, zbog nekropole stećaka koja je smještena u blizini izvora Vruća voda, spominje se u naučnoj literaturi. Nakon što je lokalitet arheološki istražen 2010. godine, a stećci su premješteni u park JU Kulturno – sportskog centra Kakanj zbog izgradnje autoputa A1. Međutim, na širem području ovog lokaliteta nalaze se i nišani iz osmanskog vremena koje je usputno naveo Milenko Filipović u djelu *Visočka nahija*. Nišani se nalaze na zaraslom brežuljku, oko 100 metara iznad termalnog izvora Vruća voda i oko 100 metara ispod pravoslavnog groblja Tičići. Filipović zapisuje da su nišani veliki i da imaju prikaz sablje i noževa.⁴⁴ Također je zabilježio „da su tu sahranjeni svi muslimani što su pomrli od kuge u sadašnjoj Kajtazovoj kući“.⁴⁵ Izlaskom na teren zabilježena su dva uspravna nišana i tri oborena. Obzirom da je brežuljak zarastao u visoko i nisko rastinje može se pretpostaviti da se mezarje nalazi na površini od oko 600 m² (površina brežuljka).

Prvi nišan kojeg ćemo spomenuti (Slika 10) po obliku turbana pripadao je najvjerojatnije uglednoj osobi, moguće trgovcu. Zbog tla koje je podložno klizištima nišan je u lošem stanju i dosta je naget. Na tijelu nišana ističe se motiv sablje, koji se najčešće povezuje s prikazom mača na stećcima, ali se također prepoznaje kao ratnički (šehidski) simbol. Po svojoj izradi, navedeni nišan može se datirati u 16 ili 17. stoljeće. Obzirom da nišan ne posjeduje natpis nije moguće sa sigurnošću potvrditi kome pripada, ali se može pretpostaviti da je osoba tokom života bila istaknuta u društvu. Prema narodnoj predaji, koju bilježi Milenko Filipović, ovdje su sahranjeni članovi porodice Kajtazović. Zanimljivo je, ponovo slijedeći bilješke Filipovića, da su članovi porodice Kajtaz u Hercegovini bili muslimani,⁴⁶ dok su na području Kaknja u selu Mioči bili kršćani.⁴⁷ Ukoliko bi ovo bilo tačno, značilo bi da se nišan nalazi nad grobom nemuslimana, što ne bi bilo ništa neobično, niti izdvojen primjer.

⁴⁴ Filipović (1928), *Visočka nahija*, 645.

⁴⁵ Isto., 645-646.

⁴⁶ Škaljić (1966), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 385.

⁴⁷ Demir (2020), *Popisni defter – stanovništva i domaćinstava Visočke i Zeničke (Brod) nahije za 1266.h.g./1850. g. (područje današnje općine Kakanj)*, 403.



Slika 10: Nišan s prikazom sablje

Nekih 20 metara od prvog nišana nalazi se drugi nišan (Slika 11) koji u plitkom reljefu ima isklesan motiv sjekire (balte). Nažalost, spomenik nema glavu, to jeste turban. Vrlo vjerovatno da je ovaj nišan imao sličan turban kao i prethodni.



Slika 11: Nišan s prikazom sjekire

Kako je teren zarastao u šipražje nisu pronađeni drugi nišani izuzev dva spomenuta. Prilaz nekropoli moguć je iz pravca istoka gdje je teren zaravnjen. Oba nišana nalaze se na brežuljku, pa je moguće da su pripadali istaknutijim članovima zajednice, zbog čega su njihovi nišani postavljeni na mjestu koji dominiraju lokalitetom. Navodi Filipovića da su na ovom groblju sahranjeni pripadnici porodice Kajtaž ne mogu se sa sigurnošću utvrditi, jer osim predaje i usmenih kazivanja ne postoje pisani dokumenti ili arheološki dokazi koji bi to potvrdili.

NIŠANI GROCA I RIBNICE

„Između sela Groca i Ribnice je mesto Turbe. Tu su se isekli svatovi. I sada stoje nišani od nekoliko mezara, a turbe je oboreno“,⁴⁸ ovim riječima Milenko Filipović donosi jedini zapis o ovom lokalitetu. Na brežuljku su smješteni stari nišani i turbe koje je obnovljeno, a današnji put razdvaja turbe od nišana. Groblje broji šest nišana (Slika 12) od kojih se tri tipološki mogu odrediti kao „nišani uglednih osoba“. Na prvom nišanu (Slika 13) nalazi se motiv uklesane šestolisne rozete u krugu, koji je sličan rozeti na nišanu iz Donjih Lučana. Druga dva nišana nemaju ukrase, ali njihova naročita visina privlači pažnju.



Slika 12: Prikaz kompletne nekropole nišana

⁴⁸ Filipović (1928), *Visočka nahija*, 643.

Preostala tri nišana, iako jednostavnija, nose tragove starine i istrošenosti, što ukazuje na njihovu dugovječnost. Mezarje je djelimično zaraslo u vegetaciju. Na nekoliko mjesta mogu se uočiti fragmenti oštećenih nišana, što svjedoči o dugom vremenskom periodu tokom kojeg su bili izloženi vremenskim neprilikama. U neposrednoj blizini nišana nalazi se nekoliko neoznačenih mezara, koji su vjerovatno pripadali članovima iste zajednice.



Slika 13: Nišan ugledne osobe s prikazom rozete

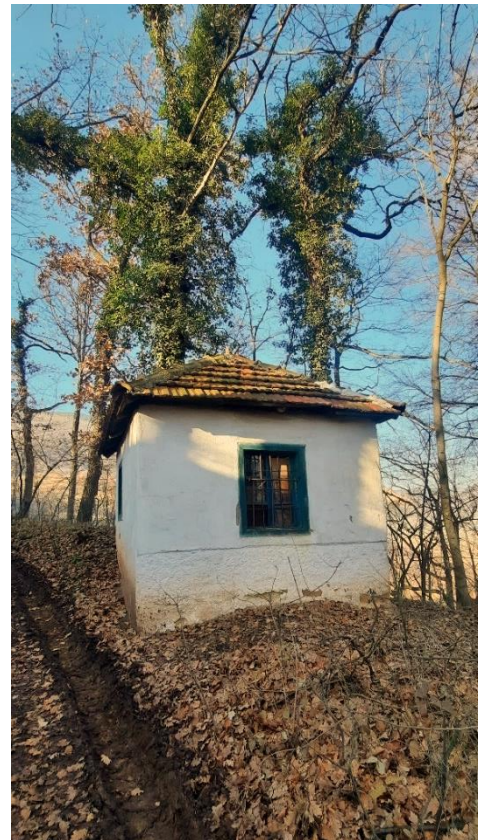
Na ovom lokalitetu najzanimljiviji je derviški nišan (Slika 14), koji na sebi ima ne tako čest motiv derviškog ogrtača (džube). Motiv džubeta je klesan u plitkom reljefu i ukrašen je dodatnim elementima: cik–cak linijom, trouglovima s kosim linijama, te rozetom u kružnici. Nišan nema turban koji bi pomogao da se kaže kojem derviškom tarikatu je pripadao preminuli.

Uz mezarje se nalazi kameno zatvoreno turbe (Slika 15). Milenko Filipović zapisuje da je turbe oboreno, ali se ne zna kada je obnovljeno i od strane koga. Dimenzije turbeta iznose 3 x 3,2 metra. Lokalno stanovništvo pripovijeda da je turbe staro, prenoseći predaju da su se na tom mjestu sukobili svatovi, i da mezarje i turbe upravo njima. S druge strane nema historijskih izvora, niti literature koja bi kazala nešto više o turbetu.

Prilikom obilaska terena turbe je bilo zaključano, tako da nije bilo moguće kazati nešto više o njegovoj unutrašnjosti. Iako su prozori turbeta zaštićeni demirima (željezne rešetke), moguće je vidjeti kuburu (mrtvački sarkofag), bašluk i ajakluk. Uzglavni nišan, to jeste bašluk, ima turban s gužvama i prevojem. Po tipu nišana, zaključuje se da je tu sahranjen muškarac.



Slika 14: Derviški nišan



Slika 15: Kameno turbe

NIŠANI MRAMOR

O starom mezarju kakanjskog sela Mramor malo se zna. Pozicionirano je iznad izvora vode,⁴⁹ koje ga dijeli od današnjeg aktivnog mjesta za ukop. Milenko Filipović navodi samo lokaciju groblja, i to da se nalazi na Velikoj Njivi.⁵⁰ U evidenciji spomenika Kaknja, Muhamed Kreševljaković u nekoliko rečenica bilježi ovu nekropolu nišana dodajući da ni na jednom nema natpisa. Bez obzira na odsustvo epitafa neki od nišana su naročito lijepo ukrašeni.

Istočno od groblja s nišanima, oko 150 metara, nalazi se nekropola sa tri stećak na blago uzvišenom terenu. Milenko Filipović zapisuje da je nekropola smještena između Gornjeg i Donjeg Mramora, te da ima veći broj različito orijentisanih stećaka,⁵¹ dok Muhamed Kreševljaković daje nešto detaljniji opis nekropole. Blizina dvije nekropole, one sa stećcima i one sa nišanima, potvrđuje kontinuitet naseljenosti tokom srednjeg vijeka i osmanskog razdoblja.

Mezarje broji oko dvadeset tri nišana, od kojih nekoliko sadrži ornamente poput sjekire, sablje i rozete. Šest nišana izdavaju se svojom visinom – dva su visoka oko 1,5 metra, dok su ostali niži za oko 10 ili 20 centimetara. Uz ogradu mezarja nalazi se nišan visine 1,5 metara, a po tipologiji turbana pripadao je nekoj uglednoj osobi. Ovaj nišan nema ornamente niti epitaf. Drugi nišan, iste visine kao prethodni, ima turban izrađen u gužve s prevojem što sugerira da je nadgrobnik pripadao uglednoj osobi. Na čeonj strani drugog nišana, pri vrhu vrata nalazi se urezana osmolisna rozeta u kružnici, dok se na jednoj od bočnih strana ističe motiv sablje sa zakrivljenom oštricom (Slika 16). Treći nišan (Slika 17), po tipologiji je isti kao prethodni. Ne sadrži epitaf, ali ima motiv balte (sjekire) u reljefu. Četvrti nišan (Slika 18) također ima motiv sablje, ali i motiv cik–cak linije, te šestolisne rozete. Još jedan, peti nišan, ima prikaz sjekire na bočnoj strani. I kod ovog nadgrobnika na čeonj strani ističe se šestolisna rozeta u krugu (Slika 19).

⁴⁹ Kreševljaković (1983), *Evidencija nepokretnih spomenika kulture na području opštine Kakanj*, br. 178.

⁵⁰ Filipović (1926), *Visočka nahija*, 638.

⁵¹ Isto.



Slika 16: Nišan ugledne osobe s
motivom sablje



Slika 17: Nišan ugledne osobe s
motivom sjekire (balt)



Slika 18: Nišan s prikazom motiva sjekire, rozete i cik-cak linija



Slika 19: Nišan s prikazom rozete

Od navedenih nišana izdvajaju se dva nišana – nišan s piramidalnim završetkom i derviški nišan. Nišan konusnog oblika (Slika 20) zanimljiv je zbog motiva koje sadrži, odnosno prikaza derviškog prsluka (džube). U središnjem dijelu motiva džubeta je rozeta upisana unutar dva kruga, dok se na tijelu nišana i njegovom vrhu pojavljuje motiv trake ukrašene kosim linijama. U većini slučajeva ovakav oblik nišana smatra se da je podignut ženama, ali ga je također moguće povezati i s prethodno spomenutim nišanom i reći da je to uznožni nišan (ajakluk), jer nalazi u ravnini s prethodnim nišanom. Obzirom da nisu uočeni epitafi, o nišanu s piramidalnim završetkom ne može se nešto više reći.



Slika 20: Nišan konusnog oblika

U sjevernom dijelu mezarja nalazi se derviški nišan (Slika 21). Njegova visina iznosi 1,15 metra. Iako su na tijelu i glavi nišana primjetna oštećenja, prema obliku kape ovaj nišan tipološki se može odrediti kao nakšibendijski. Motiv rozete vidljiv je na kapi nišana, ali i motiv obrnutoga trougla s kosim linijama koji se nazire kod oštećenog dijela dijela glave nišana. Prema pojedinim tumačenjima trokut u sufizmu označava tri tačke koje simbolizuju Boga, početak svijeta i kraj svijeta. Prema oblicima nišana mezarje se može datirati u 16. ili 17. stoljeće.



Slika 21: Derviški nišan s označenim motivima na kapi

NIŠANI MIOČI

Na sjevernom dijelu općine Kakanj na granici sa Zenicom, na brdolikom predjelu između mjesta Tičića i Bilješeva, nalazi se selo Mioči. Selo je danas gotovo napušteno. O znamenitostima mjesta Mioči nije se pisalo mnogo, iako se tu nalaze značajni spomenici bogate historije Kaknja. Osmanskom periodu pripadaju tri lokaliteta, i to lokalitet Turbe, muslimansko groblje Čista i muslimansko groblje u Poncima.

Lokalitet Turbe

Preko Moščaničkog potoka nalazi se zatvoreno kameno turbe koje teritorijalno pripada Mjesnoj zajednici Moščanica. Kod turbeta se nalaze dva nišana, jedan iz 1943. godine i drugi po obliku vjerovatno iz osmanskog perioda. Stariji nišan, koji se nalazi iznad turbeta, na sebi ima tarih koji se vremenom istrošio, ali i motiv sablje na sjeverozapadnoj strani. Turbe na ovom lokalitetu je dimenzija 4,40 x 4,20 metra i pokriveno je šindrom.⁵² Tokom terenskih istraživanja turbe je bilo zaključano, a razgovorom s preostalim stanovništvom sela Mioči saznalo se da je održavanje turbeta preuzeo džemat Moščanica.

Lokalitet Ponici

Na lokalitetu Ponici nalazi se mezarje, koje je oko 50 metara udaljeno od turbeta kod Moščaničkog potoka. Muhamed Kreševljaković navodi da je groblje izuzetno staro,⁵³ dodajući da je nastalo „[...] kada je Bosna „feth“ činjena /u doba turskog osvajanja“. ⁵⁴ Razdoblje „fetha“ smatra se ranim period osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini.

Iako je mezarje na Pionici ograđeno, ono je veoma zapušteno – zaraslo je u visoko i nisko rastinje. Prema slobodnoj procjeni nekopola se prostire na oko 1000 m². Sa zapadne strane, od makadamskog puta, moguće je prići manjoj skupini nišana. Nakon terenskih istraživanja utvrđeno je da ovi nišani pripadaju osmanskom periodu.

⁵² Kreševljaković (1983), *Evidencija nepokretnih spomenika kulture na području opštine Kakanj*, br. 208.

⁵³ Isto, br. 206.

⁵⁴ Isto.

Prvi nišan na koji se naišlo (Slika 22) po svom tipu pripada grupi esnafskih nišana. Obzirom da je nišan obrastao u šipražje, nije mu bilo moguće prići u potpunosti, što ograničava mogućnost detaljnijeg opisa i analize. Na tijelu nišana nisu uočeni ornamenti niti epitafi, što upućuje na njegovu osnovnu funkciju kao oznaku grobnog mjesta bez dodatnih dekorativnih elemenata. Takođe, nedostatak ornamenata može ukazivati na to da je nišan pripadao nižem esnafskom sloju, čije članove nisu smatrali potrebnim za dodatnu ukrašavanje. Za potpuniju identifikaciju i razumijevanje ovog nišana potrebno je obaviti dodatna istraživanja i čišćenje okoline.



Slika 22: Esnafski nišan

Drugi nišan (Slika 23) nažalost, nije imao turban. No, na tijelu je imao lijepo isklesanu osmolisnu rozetu upisanu u dvije kružnice, koja je povezana s jednom linijom raščlanjenom na dvije pri samom vrhu tijela, odnosno dijelu gdje se nastavlja vrat nišana. Koristeći malo mašte, može se zaključiti da je riječ o ogrlici čiji ukras je rozeta. S bočne strane ovog nišana (Slika 24) uočen je motiv noža, čija drška na vrhu ima krug sa zupčastim završecima. Oštrica mu je blago zakrivljena, asocirajući na sablju, ali kako je kratka očigledno da je riječ o nožu, a ne o sablji.



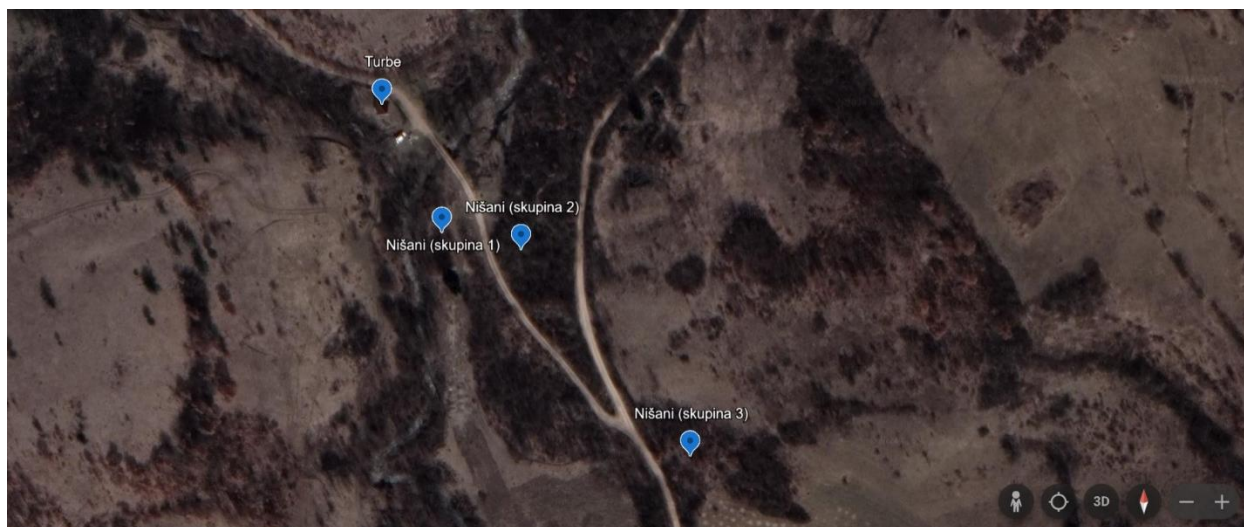
Slika 23: Nišan s prikazom rozete



Slika 24: Prikaz motiva bodeža

Ostali nišani u neposrednoj blizini prethodna dva su imali turbane isklesane u gužve s prevojem, što ih prema tipologiji svrstava u nišane uglednih osoba. Muhamed Kreševljaković piše da se na ovom mezarju nalaze nišani ukrašeni sabljom i nožem,⁵⁵ ali ih zbog guste vegetacije nije bilo moguće evidentirati.

Čini se važnim dodati da se tokom terenskog obilaska šireg lokaliteta otkrilo više skupina nišana. Naime, put koji vodi ka selu Mošćanica dijeli dvije nekropole nišana. Potom na samoj raskrsnici puteva za sela Mioči i Mošćanica, zapadno od puta, na brežuljkastom terenu nalazi se još jedna skupina nišana, odnosno groblje. Prema tome se može zaključiti da se na lokalitetu Ponici nalaze tri skupine sa bosanskim nadgrobnim spomenicima iz osmanskog perioda (Karta 2). Prema priloženoj karti Skupina 1 označava nišane koji su analizirani u prethodnom dijelu teksta, a Skupinu 2 čine nišani kojima nije bilo moguće prići uslijed guste vegetacije, dok Skupinu 3 predstavljaju nišani o kojima ćemo nešto više reći u nastavku.



Karta 2: Prikaz turbeta i skupina nišana na lokalitetu Ponici

Može se pretpostaviti da je današnji makadamski put za Mošćanicu razdvojio jednu veliku nekropolu nišana. Razlog je i konfiguracije terena dvije skupine, Skupine 1 i Skupine 2. Obje se nalaze na blago kosom terenu, gdje se od Skupine 2 prema Skupini 1 završava brežuljkasti predio prelazeći dalje u ravnicu ka potoku. Ako su spomenute dvije skupine nekada bile jedno veliko groblje, dolazak na njega bio je moguć iz dva pravca – pravac od turbeta i pravac iz Kaknja

⁵⁵ Kreševljaković (1983), *Evidencija nepokretnih spomenika kulture na području opštine Kakanj*, br. 206.

dolinom Moščaničkog potoka. Postoji vjerovatnoća da je i treća skupina nišana tvorila isti prostor, ali je moguće postojala i kao zasebna nekropola. Zbog položaja i bolje klesarske obrade nišana Skupine 3, čine se vjerovatnijim da je ovo mezarje egzistiralo kao zasebna cjelina. Muhamed Kreševljaković pri evidentiranju spomenika bilježi i nekropolu stećaka „Grčko Groblje“ koja se nalazi iznad raskrsnice puteva (križanje puteva vidljivo je na karti), kao i jednu ploču uz put za koju navodi da je vjerovatno pomjerana.⁵⁶ Obilaskom ovog područja nije uočena nekropola, kao ni ploča kraj puta.

Kada je riječ o Skupini 3, utvrđeno je nekoliko oborenih i uspravnih nišana. Iako je i ovo groblje obraslo u gustu vegetaciju, uočen je zanimljiv nišan usađenog u kamen (Slika 25). Na turbanu se nalaze gužve koje asociraju na gljivu. Na vrhu se nalazio *kavuk*. Pojam *kavuk* označava vrh završetka turbana koji može biti urađen i od vertikalnih linija – *mudževéz*,⁵⁷ koji označava viši društveni položaj. Navedeni nišan ima dekoraciju u obliku *mukarnsana* (trouglova), koji prema tradiciji označavaju mezar osobe koja je obavila hadž.



Slika 25: Usađeni nišan

⁵⁶ Kreševljaković (1983), *Evidencija nepokretnih spomenika kulture na području opštine Kakanj*, br. 209.

⁵⁷ Alađuz (2019), *Stari bosanski nišani općine Hadžići*, 18.

Nakon analize klesarstva nišana na tri lokaliteta – Skupina 1, Skupina 2, Skupina 3 – zaključuje se da su svi nastali tokom 17. ili 18. stoljeća. Po finoći obrade i glatkoj površini nišana grupa nišana na Skupini 3 pripada najmlađem periodu.

Lokalitet Čista

Lokalitet Čista se nalazi u samom selu Mioči, gdje je i danas aktivno muslimansko mezarje. Muhamed Kreševljaković bilježi i ovu nekropolu nišana, pišući da su najstariji ženski nišani, dodajući da su tu pokopani umrli od kuge.⁵⁸ Terenskim istraživanjem uočeno je trideset bogato ukrašenih muških, ženskih i djevojačkih nišana, ali će se u daljem tekstu analizirati samo nekoliko koji se izdvajaju po svojoj umjetničkoj vrijednosti.

Prvi nišan (Slika 26) po tipologiji pripada tipu nišana ugledne osobe. Nišan je bez epitafa i ima motiv sablje. Na dijelu između tijela i vrata nišana nalaze se ornamenti u obliku stalaktita, *mukarnasa*, pa se može pretpostaviti da je preminuli bio hadžija. Vrh turbana nišana završava neornamentisanim *kavukom*.

Drugi nišan (Slika 27) također ima lijepo klesan motiv sablje. Rubovi nišana ukrašeni su tordiranom vrpcom, a na prelazu između tijela i vrata uklesani su motivi polukrugova dajući nišanu naročitu ljepotu. Turban je izrađen u gužve s *kavukom* na vrhu.

Treći nišan (Slika 28), bogato ukrašen, po tipologiji pripada djevojačkim nišanima. Na zapadnoj strani ovog nišana nalazi se tarih podijeljen u pet polja i obrubljen s tordiranom viticom. Na vrhu je ženski fes ukrašen s motivima dukata, dok se ispod na vratu nalazi polukrug simbolizirajući ogrlicu. Na dnu kape nalaze se nazubljeni motivi. Na ovom nišanu su primjetni trokutovi, koji govore da je preminula bila hadžinca. Motiv pletenice nalazi se na poleđini nišana. Iako je trag vremena nagriza nišan, na tarihu se i dalje može pročitati sljedeće: „Merhuma ... 1324 sene“,⁵⁹ odnosno „Preminula ... 1906. godina“.

Četvrti nišan je u obliku stele (Slika 29), što aludira da je riječ o ženskom nišanu. Zapadna strana podijeljena je u tri polja – na prvom su četiri polukružnice, na drugom šestolisna rozeta u kružnici u dubokom reljefu i dvije kružnice u plitkom reljefu, te treće polje sa upisanom 1177.

⁵⁸ Kreševljaković (1983), *Evidencija nepokretnih spomenika kulture na području opštine Kakanj*, br. 207.

⁵⁹ Prevod ustupio prof. dr. Haris Dervišević.

godinom po hidžri. Kada se ova godina preračuna u godine gregorijanskog kalendara dobije se 1763. godina.

Nekoliko muških nišana na ovom mezarju ima neuobičajene motive u vidu horizontalnih i vertikalnih linija sa tačkastim udubljenjima pri dnu.⁶⁰ Ovakav vid ukrasa zabilježen je i na nekropoli Popržena Gora, o čemu će kasnije biti riječi. Mezarje i nišani na lokalitetu Čista datiraju se od 18. stoljeća do danas.



Slika 26: Prvi nišana s prikazom sablje



Slika 27: Motiv sablje s drugog nišana

⁶⁰ Alađuz (2019), *Stari bosanski nišani općine Hadžići*, 61.



Slika 28: Djevojački nišan



Slika 29: Ženski nišan

NIŠANI POPRŽENA GORA

Selo Popržena Gora, nekada Gora Janjička, smješteno je na oko 700 metara nadmorske visine. Na ovom području nalaze se brojni spomenici, poput prethistorijskih gradina, nekropole stećaka, te nišana iz osmanskog perioda. Mezarje je i danas aktivno, a da je služilo kao nekropola svjedoči postojanje kasnosrednjovjekovnih krstača srednjobosanskog tipa. Ove krstače, karakteristične za ovaj dio Bosne, svojim oblikom i ornamentikom svjedoče o bogatoj historiji i kulturnom naslijeđu ovog kraja.

Na lokalitetu ispod gradine Gradac nalaze se stari nišani raznoликih veličina, oblika, dekoracija i epitafa. U stručnoj literaturi o spomenutom mezarju ne zna se mnogo osim zapisa Muhameda Kreševljakovića, koji navodi desetak nišana koji se izdvajaju visinom od ostalih na nekropoli. Među spomenicima naročito ističe nišan s motivom sablje, dvije grobnice izidane sedrom, te nišan s lijepo ispisanim epitafom iz 985. godine po hidžri.⁶¹ Posjetom lokalitetu zabilježeni su nišani koje je naveo Kreševljaković, ali i drugi koji cjelokupnu nekropolu čine naročito zanimljivom i vrijednom.

Prvi nišan (Slika 30), kojeg bilježi i Kreševljaković, visine je 2 metra i po tipologiji pripada uglednom muškarcu. Njegov turban klesan je precizno u gužve s prevojem postavljenim na vitki vrat koji ga povezuje sa ostatkom tijela nišana. Na dijelu između vrata i tijela nalazi se urezana linija koja asocira na kragnu odjevnog predmeta. Niz tijelo nišana od vrata spuštaju se po dvije kose i paralelne urezane linije završavajući s petolisnom rozetom isklesanoj u dvije kružnice. Zanimljivost ovog nišana je u tome što ima prikaz sablje u korici (Slika 31). Iako Muhamed Kreševljaković bilježi samo jedan nišan s prikazom sablje, nekoliko metara od ovog nišana nalazi se još jedan sličan – istog tipa, dekoracije i slične visine, ali na kojem se primijeti trag vremena. Kako je lokalitet zarastao u šipražje nije bilo moguće obići svaki nišan, ali je pored navedena dva uočen još jedan, no bez turbana.

Pokraj prvog nišana nalazi se nišan s motivom lijepo isklesane balte (sjekire) visine 1,14 metra (Slika 32). Nišan nema turban, pa se o pripadnosti ne može nešto više o njemu reći. Ovaj nišan sadrži iste motive linija i osmolisnu rozetu kao prethodna dva.

⁶¹ Kreševljaković (1983), *Evidencija nepokretnih spomenika kulture na području opštine Kakanj*, br. 224.



Slika 30: Nišan ugledne osobe



Slika 31: Prikaz sablje u korici



Slika 32: Prikaz motiva sjekire

Nedaleko od navedenih nišana, na blago uzdignutom terenu, nalaze se stari nišani obrasli u gusto i teško pristupačno rastinje. Među nišanima ovog dijela mezarja je i nišan za kojeg Muhamed Kreševljaković smatra da je najstariji. Nišan je oblik stela (Slika 33), na čijem se gornjem dijelu nalazi natpis oivičen kvadratnim okvirom. Ono što plijeni pažnju je lijepo kaligrafski oblikovan tarih na nišanu. Devijacije i pretjerano estetiziranje slova čine tekst teško čitljivim, ali bi se mogao pročitati kako slijedi: „*Al Magfur bin Hako (?), 6 redžeb (?) 985 sene*“,

što u prevodu znači: „*Preminuli Džafer sin Hake (?) šestog redžeba (?) 1577. godine*“.⁶² Datiranjem nišana u drugu polovinu 16. stoljeća potvrđuje se pisanje Muhameda Kreševljakovića da se radi vjerovatno o najstarijem nišanu na ovom mezarju. Otprilike jedan metar od njega nalazi se nišan izuzetno fine obrade, s turbanom u gužve i prevojem te tordiranom trakom oko rubova tijela nišana (Slika 34). Kameni santrač okružuje oba nišana, ali se njegova linija gubi na sredini između njih, vjerojatno zbog erozivnog djelovanja tla.



Slika 33: Nišan oblika stele s epitaforom



Slika 34: Nišan ugledne osobe s motivom uvrnute bordure

⁶² Čitanje i prevod ustupili: prof. dr. Munir Mujić i prof. dr. Haris Dervišević, 2024. godine.

Na ovom mezarju nalaze se spomenici sa sarkofagom zidanim sedrom. Jedna grobnica (Slika 35) sadrži nišan usađen u ploču, a po tipologiji riječ je o derviškom nišanu. Iznad i ispod ove grobnice nalazi se još sarkofaga od sedre prekrivenih pločom, ali bez nišana. Uz posljednju grobnicu nalazi se mezar oivičen santračem od sedre, ali samo s uznožnim nišanom. Grobnice sa sarkofazima smještene su u središnjem dijelu mezarja, čineći ih izdvojenim, što ukazuje na mogućnost da su preminule osobe imale značajnu ulogu u zajednici, zbog čega su dobile središnje mjesto na nekropoli. Zbog prisustva derviškog nišana sa sarkofagom, postoji mogućnost da su i ostali o mezari derviških ličnosti (nota bene: pored vjerskog i političkog utjecaja, derviši su također bili povezani s esnafskim organizacijama, što ukazuje na njihov neposredan utjecaj na zanatstvo, trgovinu i ekonomiju).⁶³



Slika 35: Prikaz dvije ozidane grobnice i derviškog nišana

Skupina starijih nišana pozicionirani su na uzvišenom dijelu terena, što potvrđuje i nišan sa prethodno navedenom 1577. godinom. Na nižem dijelu mezarja su nišani iz kasnijeg razdoblja, odnosno od 17. stoljeća pa nadalje. Među nišanima mlađeg razdoblja ističu se bogato ornamentisani muški i ženski nišani. Muški nišan (Slika 36) precizne je klesarske izrade, s turbanom sačinjenim u gužve s prevojem, a turban završava *mudževezom* sa stalaktitnim ukrasima u obliku trouglova. Prema tipologiji ovaj nišan pripada uglednom muškarcu. Na jednoj od bočnih strani nalaze se zanimljivi motivi u obliku linija i tački. Obzirom da je riječ o muškom nišanu,

⁶³ Gadžo – Kasumović (2011), *Mjesto i uloga derviških redova u Bosni i Hercegovini*, 245.

moguće da ovi motivi predstavljaju dijelove nošnje ili nakita preminulog. Bogato ukrašeni ženski nišan u obliku stele (Slika 37) nalazi se u neposrednoj blizini ranije spomenutog muškog nišana. Prikaz ogrlice s dukatima i geometrijskih uzoraka na ovom ženskom nišanu sugerira da je preminula imala viši društveni status za života. Moguće da je ovdje riječ o supružnicima koji su ukopani u neposrednoj blizini.



Slika 36: Muški nišan s prikazom kompozicije



Slika 37: Prikaz bogato dekorisanog ženskog nišana

NIŠANI IZ KRALJEVE SUTJESKE

Kraljeva Sutjeska, naselje u općini Kakanj smješteno 12 kilometara od središta grada, nalazi se u kotlini koju je oblikovala rječica Trstionica, ispod brda Teševa. Iako su tragovi daleke prošlosti potvrđeni na području Kraljeve Sutjeske, ona je najpoznatija po tome što je tokom srednjeg vijeka bila stolno mjesto bosanskih vladara. Mjesto je već tada bilo formirano naselje varoškog tipa. U njoj se nalazila kraljevska palača s dvorskom kapelom. Znamenitosti koje sadrži Sutjeska su mnogobrojne, poput franjevačkog samostana, džamije iz sredine 15. stoljeća, bosanske kuće iz 18. stoljeća, itd. U blizini franjevačkog samostana nalaze se temelji staroga kraljevskog dvora bosanskih vladara, a pokraj palate su ostatci dvorske kapele sv. Grgura, koja je građena u gotičkom stilu.⁶⁴ U Sutjesci se nalazi i Dusper kuća, najstarija kuća u središnjoj Bosni, a potječe iz ranog 18. stoljeća i predstavlja izvanredan primjer autentične bosanske arhitekture.⁶⁵

Osim ovih znamenitosti na ulazu u mjesto nalazi se jedna od najstarijih bosanskohercegovačkih džamija koja je po predaji sagrađena za samo nekoliko dana i nakon toga nikad više nije bila popravljana i održavana. Prema istoj predaji džamiju je sagradio sultan Mehmed II Fatih 1463. godine prilikom osvajanja Bobovca. Nakon zauzeća Bobovca, sultan se odmarao s vojskom na proplanku gdje se danas nalazi džamija. Da bi obavio molitvu, uzeo je štap i zabio ga u zemlju kako bi pomoću njegove sjene odredio vrijeme za molitvu.⁶⁶ U tom trenutku, primijetio je mrava koji se spiralno penjao prema vrhu štapa, poput mujezina koji se penje na munaru.⁶⁷ Sultan to protumačio kao Božiji znak i naredi da se tu izgradi džamija.⁶⁸

U haremu džamije i danas je aktivno mezarje; nedaleko od džamije su stari nišani, koje Muhamed Kreševljaković nije spomenuo u svom pisanju o džamiji. Obilaskom lokaliteta utvrđeno je da su nišani podizani od 17. stoljeća nadalje, a među starim nišanima posebno se ističu dva. Prema tipu turbana nišan s epitafom (Slika 38) pripada istaknutom pojedincu. Na nišanu su primijetni motivi stalaktita, tj. trokutova, na prelazu vrata i tijela nišana. Kako je više puta do sada napisano, ovi motivi prema tradiciji pretpostavljaju da je preminuli bio hadžija. Na vrhu turbana

⁶⁴ Filipović (2018), *Bosansko kraljevstvo*, 267-268

⁶⁵ *Kuća Ive Duspera, Kraljeva Sutjeska, historijska građevina*, http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2806 (pristupljeno: 07. 07. 2024.)

⁶⁶ Kreševljaković (1983), *Evidencija nepokretnih spomenika kulture na području opštine Kakanj*, br. 76.

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ Isto.

nekada se nalazio *kavuk*. Uslijed atmosferalija natpis je skoro nestao. Zahvaljujući istraživačkom radu Emira Demira iz 2020. godine, koji je zabilježio i preveo tarih, znamo da je tu ukopan imam Mustafa koji je preselio 1178. godine po hidžri, odnosno 1764. godine.⁶⁹ Drugi nišan (Slika 39) također po tipu pripada uglednoj osobi, ali ne sadrži tragove tariha. Na prelazu tijela nišana ka vratu nalazi se dupli motiv stalaktita. Na vrhu turbana nalazi se *kavuk*.



Slika 38: Muški nišan s epitafom



Slika 39: Nišan ugledne osobe

⁶⁹ Demir (2020), *Popisni defter – stanovništva i domaćinstava Visočke i Zeničke (Brod) nahije za 1266.h.g./1850. g. (područje današnje općine Kakanj)*, 17.

NIŠANI IZ RIČICE

Sjeverozapadno od Kraljeve Sutjeske je selo Ričica. Tokom srednjeg vijeka bilo je naseljeno stanovnicima župe Trstivnice, što dokazuju nekropole stećaka pronađene u selu.⁷⁰ Kontinuitet življenja na ovom prostoru nastavio se i dolaskom Osmanlija, o čemu svjedoče nekoliko mezarja u Ričici,⁷¹ poput onog koje je smješteno nakon zaseoka Babići. U ovom mezarju, podijeljenim putem, nalaze se nišani datirani od 18. stoljeća. Prije samog ulaska u mezarje, na lijevoj strani, su nadgrobne ploče koje prema predaji označavaju grobove žrtava kuge. Kada je riječ o nišanima, nekoliko ih se izdvaja svojom formom.

Prvi nišan (Slika 40), čija je jedna strana uništena, pripada esnafskom tipu nišana. Na vrhu je imao *kavuk*, dok su mu na vratu slabo vidljivi uklesani ornamenti. Drugi nišan (Slika 41) tipološki pripada nišanima uglednih osoba. Na njegovoj sjevernoj strani je prikaz plitko urezane sablje, a oko sve četiri strane tijela pruža se motiv u vidu stalaktita. Nišan je nekada imao tarih, ali se vremenom izbrisao, kao i *kavuk* na vrhu turbana od kojeg je ostalo samo udubljene. Treći nišan (Slika 42) je ženski i ima veoma zanimljivu kapu, odnosno glavu nišana. Vrh je uži koji se sužavajući ka dnu postepeno širi i prelazi u obruč asocirajući na šešir. Prelaz vrata i tijela uređen je u formi stalaktita.

Po tipu izrade navedeni nišani mogu se datirati u 18. stoljeće. Na mezarju su uočeni i ostali slični nišani s turbanima u gužve, s prevojem ili bez, *kavukom* ili bez njega (ukrašen ili neukrašen), obične stele i drugi koji se mogu aproksimativno datirati u period od 18. stoljeća pa nadalje.

⁷⁰ Ukupno je 5 nekropola u selu Ričica, a zabilježene su u studiji Muhameda Kreševljakovića iz 1983. godine.

⁷¹ U mjestu Čelikovina bilježi muslimanski grob uz sami put. Potom na lokalitetu Branjići 5 – 6 nišana i aktivno muslimansko mezarje.



Slika 40: Esnafski nišan



Slika 41: Nišan ugledne osobe s prikazom
sablje



Slika 42: Ženski nišan s turbanom oblika
„šešira“

UMJETNOST I SIMBOLIKA NA NIŠANIMA

Nišani, nadgrobnni spomenici, važan su aspekt islamske kulture i umjetnosti, koji omogućavaju bolji uvid u razumijevanju prošlost Bosne i Hercegovine. Neovisno kada su postavljeni, oni su svjedoci društvenih procesa i historijskih zbivanja. Pored toga što obilježavaju mjesto preminulog, nišani su naročiti oblici umjetnosti koja se ogleda u vrsnoći klesanja i raznolikošću oblika.

Umjetnost nišana privlačila je pažnju mnogih istraživača poput historičarke umjetnosti Marian Wenzel. Iako se primarno bavila istraživanjem motiva na stećcima, ona je u nekoliko svojih radova pokazala utjecaj i kontinuitet srednjovjekovne umjetnosti na nišanima.⁷² Sličan put prošao je i Šefik Bešlagić, utemeljitelj savremenog proučavanja stećaka. U svom djelu *Nišani XV i XIV vijeka u Bosni i Hercegovini* iz 1978. godine, Bešlagić je predstavio nekoliko odabranih nišana s figuralnim i nefiguralnim prikazima.⁷³ Najveći doprinos u dokumentovanju i prevođenju tariha na nišanima ostavio je Mehmed Mujezinović u svom trotomnom djelu *Islamska epigrafika*.⁷⁴ Među recentnijim radovima koji su usmjereni na bogato blago umjetnosti nišana izdvajaju se radovi Ibrahima Pašića,⁷⁵ Nihada Klinčevića⁷⁶ i Vahida Alađuza.⁷⁷

Ovom oglednom studijom nastojalo se predstaviti estetske odlike nišana Kaknja s akcentom na njihove motive. Tokom istraživanja, naišlo se na brojne neobične ukrase, poput rozeta u krugu. Svi motivi rozete koji su navedeni u radu su veoma precizno izrađeni, bez obzira da li su klesani ili su urezani. Ovo ukazuje na visoku vještinu majstora tog vremena, koji su ulagali veliki trud u izradu svakog detalja. Šefik Bešlagić smatra da je motiv rozete na nišanima neposredno povezan sa istim motivim na stećcima.⁷⁸ S druge strane, motiv šestolisne rozete na nišanu moguće je povezati s motivom Sulejmanovog pečata.⁷⁹ Prema kur'anskom kazivanju i svetim predajama poslanik Sulejman je posjedovao nadnaravne moći, uključujući sposobnost komuniciranja sa

⁷² Wenzel (1999), *Bosanski stil na stećcima i metalu*.

⁷³ Bešlagić (1978), *Nišani 15. i 16. vijeka*.

⁷⁴ Mujezinović (1974 – 1982), *Islamska epigrafika u BiH – knjige I – III*.

⁷⁵ Pašić (2017), *Od stećka do nišana*.

⁷⁶ Klinčević (2021), *Nišani u Bosni i Hercegovini*.

⁷⁷ Alađuz (2019), *Stari bosanski nišani općine Hadžići*.

⁷⁸ Bešlagić (1978), *Nišani 15. i 16. vijeka*, 59-60.

⁷⁹ Teparić (2019), *Osvrt na moguća tumačenja simbola s Hasan-dedeovog turbeta i nekih okolnih spomenika*, 166-170.

životinjama i bićima nevidljivoga svijeta.⁸⁰ Slijedeći geometrijski okvir motiva rozete, poput onog na nišanu iz Donjih Lučana, moguće je tražiti dublju simboliku ovog motiva.⁸¹ Osim šestolisne, zabilježena je rozeta i s osam listova. Svojim oblikom šestolisna rozeta tvori heksagon, a osmolisna oktagon koji u sebi sadrži skraćeni kvadra. Razmatrajući rozetu kao simbol, možemo uočiti da ona ima jasnu i razumljivu funkciju, ali istovremeno uključuje i složenije, teže razumljive aspekte. Rozeta se često koristi kao simbol u različitim kulturnim kontekstima i nosi također duboku simboliku. Geometrijski oblici, poput kruga, igraju ključnu ulogu u ikonografiji. Krug, koji je smatran najsavršenijim geometrijskim oblikom, često se pojavljuje u islamskoj arhitekturi, gdje se koristi za stvaranje struktura poput kupola i kocki. Ova geometrijska dinamika povezana je s nebeskim i zemaljskim simbolima. U kontekstu nadgrobnih spomenika, krug i druge geometrijske forme često predstavljaju prolaznost svijeta i težnju ka vječnom. Prema tome, naši preci su kroz estetske izraze u nadgrobnim spomenicima, bez obzira na društveni status, nastojali prikazati značaj vječnog života i prolaznost zemaljskog postojanja. Ovi simboli podsjećaju na duhovnu dimenziju ljudskog postojanja i povezanog svijeta s vječnim.

Jedan od zanimljivih motiva može se vidjeti na nišanu iz mjesta Mioči. Ovaj motiv prikazuje bodež sa zakrivljenom kratkom oštricom i zupčastom drškom, nalik na kratki nož poznat kao *džanbija*. Pojedini istraživački smatraju da je riječ o hladnom oružju – *handžaru*, zbog sličnosti u izgledu, dužini i zakrivljenosti oštrice.⁸² Termin *džanbija* uglavnom se koristi na zapadnom dijelu Arabijskog poluotoka, posebno u Jemenu i zapadnom dijelu Saudijske Arabije, dok se termin *handžar* koristi na istoku Saudijske Arabije, u Ujedinjenim Arapskim Emiratima, Omanu, istočnom Jemenu, Siriji i Iraku.⁸³ Naziv noža proizlazi iz arapskog korijena, gdje izvedeni pridjev *džanbij* znači bočan, postran;⁸⁴ *džanbija* se nosi sa strane pojasa, što objašnjava njen naziv, a vrh i mjesto nošenja mogu varirati ovisno o vrsti.⁸⁵ Ovo oružje je imalo značajno mjesto u sistemu neverbalne komunikacije, služeći za napad ili odbranu, a povezivalo se sa zrelošću muškarca, njegovom pripadnošću određenoj društvenoj grupi ili plemenu.⁸⁶ Nije isključena mogućnost da je

⁸⁰ Teparić (2019), *Osvrt na moguća tumačenja simbola s Hasan-dedeovog turbeta i nekih okolnih spomenika*, 166-170.

⁸¹ Chevailier i Gheerbrandt (2007), *Rječnik simbola – Mitovi, snovi, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*, 18.

⁸² Babić (2015), *Terminologija oružja u arapskom jeziku – opis pojedinih termina*, 79.

⁸³ Isto.

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ Isto.

na nišanu i prikaz *handžara*, jer se termin veoma često upotrebljava u literaturi za kratki bodež. Međutim, u arapskim izvorima koji proučavaju arapska ratovanja prije i neposredno nakon pojave islama, ova riječ se koristi za opis noža koji može biti kratki ili dugi.⁸⁷ Kako nije poznato da *džanbija* koristila u Bosna tokom osmanskog razdoblja, mišljenja smo ipak da je riječ o *handžaru*. Zanimljiv je prikaz vrha ovog noža koji asocira na sunce. Obzirom da se na nišanu nalazi i prikaz osmolisne rozete u krugovima moguće je ove simbole tumačiti kao krugove i svjetlosti koje vode ka Vječnom o čemu govori kur'anski Ajet svjetlosti: „Allah je izvor svjetlosti nebesa i Zemlje!“⁸⁸

Osim navedenog bodeža, na nišanima Kaknja zabilježeni su i drugi prikazi oružja, poput sablji i sjekira. U većini slučajeva nišani s ovakvim motivima bivaju okarakterisani kao ratnički ili vojni. Analizom obilježja na nišanima, pretpostavljamo da su motivi služili za isticanje društvenog statusa preminulog. Neosporno je da su mnoge preminule osobe tokom svog života bile u vojnoj službi i da su željele istaknuti svoj vojni položaj kroz motive na nišanima. Međutim, motiv sablje nije prisutan samo na starijim nišanima, već se pojavljuje i na nišanima iz 18. i 19. stoljeća. Običaj nošenja hladnog oružja kao simbola društvenog ugleda, naročito među muškarcima koji su nosili raskošno ukrašene sablje i bodeže, sugerira da su prikazi sablji na nišanima služili kao znak društvenog statusa i prestiža. Određeni nišani koji se datiraju u mlađe periode pored lijepo isklesanih turbana u gužve s prevojem imaju i *kavuk*, što bi dodatno išlo u prilog o naglašavanju njihovog društvenog položaja.

Motivi u obliku linija i tačaka su izuzetno zanimljivi na nišanima Kaknja. Riječ je o urezanim horizontalnih i vertikalnim linijama, te tačkastim udubljenjima na dnu. Jedno od tumačenja može biti da ovi motivi predstavljaju ukrase nošnje ili nakita koje je pojedinac nosio tokom života. Slični motivi uočeni su na ženskim nišanima, odnosno to su motivi dukatnih ogrlica, a na djevojačkim nišanima zabilježeni su prikazi dukata na kapi simbolizirajući fesove koje su djevojke nosile kao sastavni dio nošnje. Motive kružnih i polukružnih ornarnata moguće je tumačiti i kao detalje nošnje koje su žene i djevojke ručno izrađivale vezenjem. Nišan sličnih motiva pronađen je u Olovu u mjestu Martinovići.⁸⁹ Mirnes Hasanspahić ukrase na olovskom nišanu povezuje s ornamentima pronađenim na stijeni ispred Djevojačke pećine, dovišta i kultnog

⁸⁷ Babić (2015), *Terminologija oružja u arapskom jeziku – opis pojedinih termina*, 79.

⁸⁸ Kur'an, sura XXIV, 354.

⁸⁹ Hasanspahić (2016), *Nišani i stara mezarja na olovskom području*, 421.

mjesta u Brateljevićima kod Kladnja.⁹⁰ Kako je lokalitet Djevojačke pećine korišten od prahistorijskog vremena i sadrži druge prikaze pored tački, teško je utvrditi da su nastali tokom osmanskog razdoblja.

Jedan od najzanimljiviji motiva zabilježenih na nišanima Kaknja je motiv prsluka ili ogrtača (džube), jer u literaturi do sada nije zabilježen sličan ukras. Nišan s ovim motivom evidentiran je u mjestu Groce i Ribnica; motiv ogrtača sadrži geometrijske elemente: cik-cak linije, trouglove ispunjene kosim linijama, kao i svastike u kružnici. U sufizmu, geometrijski oblici imaju značajnu simboliku, što je već naglašeno u nekim dijelovima rada. Drugi nišan s prikazom prsluka pronađen je na lokalitetu Mramor. Ovaj nišan je konusnog oblika i ima urezane linije koje imitiraju ogrtač, dok središnji dio predstavlja kopču na odjevnom predmetu. Kod ovog nišana ne isključuje se mogućnost da je riječ o muškom ili ženskom nišanu.

Konačno, važno je razmotriti i sažeti moguće interpretacije simbolike ruke koja se nalazi na derviškom nišanu na lokalitetu Trube. Osim motiva ruke nišan krasi konusna kapa. Jedno od tumačenja simbolike kape je da predstavlja kapu koju derviš nosi tokom obreda „sema“. Naravno, evo poboljšane rečenice: Motivi ruke i kape povezani su s derviškim nišanom, koji duhovno simbolizira prijelaz pokojnika iz prolaznog svijeta u vječni život. Umjetnička dimenzija nišana očituje se kroz njegovu preciznu izradu i duboku simboliku, koja ne samo da naglašava duhovnost, već i doprinosi bogatom estetskom značaju nišana.

⁹⁰ Hasanspahić (2016), *Nišani i stara mezarja na olovskom području*, 421.

ZAKLJUČAK

Nišani osmanskog razdoblja čine važan segment kulturne baštine Bosne i Hercegovine. Kao ostavština prošlih epoha, oni nude uvid u umjetničke i kulturne vrijednosti tog vremena. Posebnu pažnju zaslužuju nišani Kaknja, koji do sada nisu bili predmet sistematskih naučnih istraživanja. Ovaj rad ima za cilj pružiti primarni uvid u stanje nišana na odabranim lokalitetima Kaknju, čime doprinosi boljem razumijevanju i očuvanju ovog značajnog dijela kulturnog naslijeđa. Najveći dio podataka dobiven je terenskim istraživanjem, što je uključivalo analizu spomenika na licu mjesta. U budućnosti bi se moglo sprovesti dodatno rekognosciranje kako bi se pronašli utonuli nišani, a zatim bi se mogla poduzeti nastojanja da se rekonstruira izgled nekadašnjih mezarja.

Osim što se razlikuju po formi i stilu, nišani se često prepoznaju po svojoj izuzetnoj dekoraciji i detaljnoj izradi, koja uključuje složene ukrase i motive. Neki od nišana pronađenih na području Kaknja sadrže tarihe koji su naročito kaligrafski ispisani; kaligrafija, koja je ima posebno mjesto u islamskoj umjetnosti dodatno ističe značaj vrijednost nišana. Nišani predstavljaju izuzetno važan izvor informacija o društvenim i kulturnim prilikama Bosne u Osmanskom Carstvu. Oni nude uvid u različite aspekte života tog vremena, uključujući društvenu hijerarhiju, zanimanja, te umjetničke i estetske preferencije. Ne samo da se na njima primijete različiti stilovi, tipologija i tehnika, nišani otkrivaju kulturne norme koje su oblikovale svakodnevni život i vjerovanja ljudi. Naravno, evo poboljšane verzije rečenice: Kroz detalje urezane na nišanima, uključujući kaligrafske ispise, motive i simbole, možemo dublje razumjeti način na koji su se društvene i kulturne vrijednosti manifestirale i razvijale pod osmanskom vlašću. Direktnije kazano, mezarja na području Kaknja skrivaju izvanredne primjerke nadgrobni spomenika koji ne samo da pružaju uvid u majstorstvo nekadašnjih klesara, već također odražavaju kulturnu i društvenu historiju Kaknja.

Zbog nedostatka istraživanja naselja i urbanizacije područja Kaknja tokom osmanskog perioda, nije moguće precizno utvrditi suodnos naselja i groblja. Neka mezarja su smještena u blizini stećaka ili lokaliteta iz ranijih perioda, što ukazuje na kontinuitet života na tim područjima, poput mezaristana u Kraljevoj Sutjesci unutar harema džamije. Također je primijećeno da su većina zabilježenih mezarja locirana na brežuljkastim, sunčanim terenima.

Umjetnički aspekt nišana proizilazi iz dubokog spoja umjetnosti, kulture i historije. Svaki detalj, ručno izrađen, nosi pečat majstora koji je utkao svoju vještinu stvaranju neponovljivih djela. Dekorativni elementi poput složenih reljefa, geometrijskih uzoraka i ornamenta izvedeni su s izuzetnom preciznošću i pažnjom na detalje, unoseći dodatnu dimenziju bogatstvu estetike. Pokušajem analize zanimljivih motiva upotpunio se rad, te istakla estetska vrijednost nišana koja leži u skladnoj kombinaciji izrade, dekoracije, kaligrafije i historijskog konteksta. Glavni cilj ove ogledne studije bio je otvoriti vrata novim istraživanjima osmanskog naslijeđa u kakanjskoj regiji. Nadamo se da je, kroz analizu i prezentaciju dosadašnjih saznanja, uspješno postignut taj cilj te da će rezultati ove studije poslužiti kao čvrsta osnova za daljnja istraživanja i dublje razumijevanje kulturnog i historijskog naslijeđa ovog područja.

POPIS VIZUALNE GRAĐE

KARTE

- Karta 1: Prikaz najstarijih župa sa usporedbom današnjih granica općine Kakanj (označena žutom linijom) (preuzeto: Anđelić Pavao, Srednji vijek : doba stare bosanske države, 1984)
- Karta 2: Prikaz turbeta i skupina nišana na lokalitetu Ponici (izradila E. Džigal pomoću Google Earth)

SLIKE

- Slika 1: Nišan I (foto: E. Džigal)
- Slika 2: Muški nišan ugledne osobe (foto: E. Džigal)
- Slika 3: Prikaz rozete smještene u dvije kružnice (foto: E. Džigal)
- Slika 4: Zatečeno stanje nekropole nišana (foto: E. Džigal)
- Slika 5: Derviški nišan (foto: E. Džigal)
- Slika 6: Prikaz motiva ruke na derviškom nišanu (foto: E. Džigal)
- Slika 7: Esnafski nišan (foto: E. Džigal)
- Slika 8: Nišan trgovca ili ugledne osobe (foto: E. Džigal)
- Slika 9: Nišan trgovca ili ugledne osobe (foto: E. Džigal)
- Slika 10: Nišan s prikazom sablje (foto: E. Džigal)
- Slika 11: Nišan s prikazom sjekire (foto: E. Džigal)
- Slika 12: Prikaz kompletne nekropole nišana (foto: E. Džigal)
- Slika 13: Nišan ugledne osobe s prikazom rozete (foto: E. Džigal)
- Slika 14: Derviški nišan (foto: E. Džigal)
- Slika 15: Kameno turbe (foto: E. Džigal)
- Slika 16: Nišan ugledne osobe s motivom sablje (foto: E. Džigal)
- Slika 17: Nišan ugledne osobe s motivom sjekire (balt) (foto: E. Džigal)
- Slika 18: Nišan s prikazom motiva sjekire i cik – cak linija (foto: E. Džigal)
- Slika 19: Nišan s prikazom rozete (foto: E. Džigal)
- Slika 20: Nišan konusnog oblika (foto: E. Džigal)
- Slika 21: Derviški nišan s označenim motivima na kapi (foto: E. Džigal)
- Slika 22: Esnafski nišan (foto: E. Džigal)

- Slika 23: Nišan s prikazom rozete (foto: E. Džigal)
- Slika 24: Prikaz motiva bodeža (foto: E. Džigal)
- Slika 25: Ušadjeni nišan (foto: E. Džigal)
- Slika 26: Prvi nišan s prikazom sablje (foto: E. Džigal)
- Slika 27: Motiv sablje s drugog nišana (foto: E. Džigal)
- Slika 28: Djevojački nišan (foto: E. Džigal)
- Slika 29: Ženski nišan (foto: E. Džigal)
- Slika 30: Nišan ugledne osobe (foto: E. Džigal)
- Slika 31: Prikaz sablje u korici (foto: E. Džigal)
- Slika 32: Prikaz motiva sjekire (foto: E. Džigal)
- Slika 33: Nišan oblika stele s epitafom (foto: E. Džigal)
- Slika 34: Nišan ugledne osobe s motivom uvrnute bordure (foto: E. Džigal)
- Slika 35: Prikaz dvije ozidane grobnice i derviškog nišana (foto: E. Džigal)
- Slika 36: Muški nišan s prikazom kompozicije (foto: E. Džigal)
- Slika 37: Prikaz bogato dekoriranog ženskog nišana (foto: E. Džigal)
- Slika 38: Muški nišan s epitafom (foto: E. Džigal)
- Slika 39: Nišan ugledne osobe (foto: E. Džigal)
- Slika 40: Esnafski nišan (foto: E. Džigal)
- Slika 41: Nišan ugledne osobe s prikazom sablje (foto: E. Džigal)
- Slika 42: Ženski nišan s turbanom oblika „šešira“ (foto: E. Džigal)

LITERATURA

1. Alađuz Vahid, *Stari bosanski nišani Općine Hadžići*, Štamparija „Fojnica“ d. d., Hadžići, 2019.
2. Babić Jelena, *Terminologija oružja u arapskom jeziku – opis pojedinih termina*, Zbornik radova, Fakultet organizacionih nauka – Univerzitet u Beogradu, Beograd 2015, 77–84.
3. Bešlagić Šefik, *Nišani XV i XVI vijeka*, Djela (Knjiga LIII) Akademija nauka i umjetnosti Bosne i hercegovine, Sarajevo, 1978.
4. Bujak Edin, *Stećkopedija – kameno blago stare bosanske države*, Mladinska knjiga Sarajevo, Sarajevo, 2018.
5. Chevalier Jean and Gheerbrant Alain, *Rječnik simbola – Mitovi, snovi, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*, Kulturno-informativni centar Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2007.
6. Demir Emir, *Popisni defter – stanovništva i domaćinstava Visočke i Zeničke (Brod) nahije za 1266.h.g./1850. g. (područje današnje općine Kakanj)*, Kakanj, 2020.
7. Džerrahi (Šejh) Ragib El – Džerrahi, *Mudrost sufija*, Sarajevo, 1999.
8. Filipović Milenko, *Visočka nahija*, Beograd, 1928.
9. Filipović O. Emir, *Bosansko kraljevstvo*, Mladinska knjiga Sarajevo, Sarajevo, 2016.
10. Gadžo-Kasumović, Azra. „Esnaf i tarikat.“, u: Mjesto i uloga derviških redova u Bosni i Hercegovini: Zbornik radova povodom obilježavanja 800 godina od rođenja Dželaluddina Rumija, urednik Rešid Hafizović. Sarajevo, Orijentalni institut u Sarajevu. Naučnoistraživački institut „Ibn Sina“, 2011., 241-255.
11. Hasanspahić Mirnes, „Nišani i stara mezarja na olovskom području“, u: *Glasnik Instituta za islamsku tradiciju Bošnjaka*, Sarajevo 2016, 5–6.
12. Kreševljaković Hamdija, *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, Sarajevo, 1958.
13. Kreševljaković Muhamed, *Evidencija nepokretnih spomenika kulture na području opštine Kakanj (studija)*, Sarajevo, 1983.
14. Klinčević Nihad, *Nišani u Bosni i Hercegovini*, Istanbul, 2021.
15. Kur'an, preveo Besim Korkut, 8. izd. Sarajevo, El-Kalem, 2012.
16. Mujezinović Mehmed, *Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini*, knjiga I, IRO „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1974.
17. Nasr Hossein Seyyed, *Islamska umjetnost i duhovnost*, Sarajevo 2005.

18. Paškvalin Veljo, Gromile, Kraula, *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom 3, Sarajevo 1988, 20.
19. Šabanović Hazim, *Postanak i razvoj Sarajeva*, Radovi ANUBIH (knjiga XIII), Sarajevo 1960, 71–115.
20. Škaljić Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, „Svjetlost“ izdavačko preduzeće, Sarajevo 1966.
21. Teparić, Meliha. „Barski Hasan-dede pripadnik bektaijskog reda? – Osvrt na moguća tumačenja simbola s Hasan-dedeovog turbeta i nekih okolnih spomenika“, u: *Kelamu'l Šifa': Govor koji liječi*, br. 52-53-54, (God. XV 1440/2019), 166-170.
22. Zlatar Behija, *Zlatno doba Sarajeva (XVI stoljeće)*, „Svjetlost“ Sarajevo, Sarajevo 1996.
23. Wnzel Marian, *Bosanski stil na stećcima i metalu*, Sarajevo Publishing, Sarajevo 1999.

Elektronski izvori

1. Klix, OBNAVLJANJE HISTORIJE – „U Kaknju se iznova gradi tekija koja je postojala prije skoro 500 godina“, posljednji pristup: 15. 10. 2023. (<https://www.klix.ba/vijesti/bih/u-kaknju-se-iznova-gradi-tekija-koja-je-postojala-prije-skoro-500-godina/220520070>)
2. Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, „Kuća Ive Duspera, Kraljeva Sutjeska, historijska građevina“, posljednji pristup: 07. 07. 2024., (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2806)
3. Toward the one, „The Sufi Greeting“, posljednji pristup: 22. 12. 2023. (https://shirleytwofeathers.com/The_Blog/towardtheone/the-sufi-greeting/)